

OLEXA HORBATSCH, Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotrýckyj, Frankfurter Abhandlungen zur Slavistik, Band 7. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1964, str. 1—65.

Istraživanje evolucije staroslavenske jezične tradicije, te njenih odnosa i veza s razvojnim tendencijama narodnih jezika u pojedinim slavenskim književnostima, predstavlja danas, zbog niza još neriješenih problema, vrlo aktuelnu temu. Rasprava O. Horbatscha (dalje O. H.) uključuje se donekle u sferu ovakvih preokupacija, jer — kao što sâm autor kaže — njegov prikaz četiriju izdanja gramatike M. Smotrickoga (dalje Sm.) svodi se na utvrđivanje »...jezičnih promjena« u oba moskovska izdanja u poređenju s prvim izdanjem. Jedna takva uporedba omogućuje objašnjavanje razlika između tipa stksl. jezika u Podolju — Volinju odnosno Vilni i onog u Moskvi u prvoj polovini 17 st.«. Metodski pregledno, u formi sustavnog faktografskog prikaza normi, autor interpretira tretman pojedinih gramatičkih kategorija stsl. jezika u prvom izdanju (Jevje kraj Vilne 1619. g.), upoređujući ga s izmjenama u kasnijim izdanjima: anonimnom (Moskva, 1648.), onom F. O. Polikarpova (Moskva, 1721.) kao i u izdanju što ga je 1755. u Rimniku, prema verziji Polikarpova (dalje Pol.) izdao mitropolit »Srbije i Valahije« P. Nenadović. Polazeći od poznate činjenice da se stsl. gramatička tradicija (pa tako i gram. Sm.) u pogledu terminologije i podjele na kategorije, oduvijek oslanjala na grčku gramatičku literaturu (a štampane gram. koje prethode Sm. i na latinske izvore) O. H. s pravom ističe, da gramatički rad Smotrickoga, usprkos opiranju na grčke (i lat.) uzore i stvaranju umjetnih normi, zauzima izuzetan položaj zbog originalnosti pojedinih zahvata (uvodenje lokativa kojeg još nema u gramatici L. Zizanija — Tustanovskog iz 1596. g., upotreba interjekcija prema lat. gram. predlošcima, odbacivanje člana — »različie« pron eže — koji je u stsl. gramatike unijet prema grčkim sintakt. modelima i sl). Jezik kojim je pisana gramatika Sm. nije jedinstven. U njemu se, naime, isprepliću elementi onog tipa stsl. jezika kakav je bio u književnoj upotrebi na području Ukrajine i Bjelorusije u XVI, XVII st. (uglavnom u primjerima i gram. pravilima) i narodni ukrajinski govor (»rosski jazyk — pretežito u objašnjenjima gram. pravila, u tekstu). Oštre granice između stsl. i narodnih elemenata nema (kao ni u našim glagoljaškim neliturgijskim tekstovima XIV i XV st.). »Ukrajinizmi« u Sm. gram. su očito rezultat gubljenja osjećaja za razlike između kategorija mrtvog, crkvenog jezika i živih strujanja Smotrickijeva podolsko-volinskog govora XVII st. u kojem se sreću uz »slavjanizme« i polonizmi

pa i utjecaj bjeloruskih elemenata. Pisanje gramatike stsl. jezika, koje se nije temeljilo na utvrđivanju pravila u vezi s analizom onoga što je bilo kanonizirano upotrebom u »dobrim starim tekstovima«, bilo je, u ovakvim uslovima, unaprijed osuđeno na niz kompromisnih rješenja, fikcija, stvaranje artificijelnih konstrukcija i formulacija koje su (ma koliko često duhovito zamišljene) bile u direktnoj suprotnosti s prirodom, strukturom i zakonitostima stsl. jezika. To pokazuju i Horbatschove paralele između pojedinih izdanja ove gramatike: umjesto da korigiraju neke Sm. pretjerano slobodne konstrukcije, autor anonimnog (I. mosk.) izdanja i Polikarpov odbacuju često pojedine iskonske stsl. oblike, koje je Sm. sačuvao, kao nerazumljive arhaizme ili mijenjaju ukrajinizme u rusizme, a ostavljaju pritom najčešće netaknutima upravo one formulacije i fiktivne kategorije koje Sm. konstruira prema grčko-latinskim uzorima. Koliko je utjecaj grč. gramatičkih shvaćanja bio presudan za Sm. izvode na području fonetike i prosodije pokazuje i odjeljak njegove gramatike o pravopisu gdje su, u skladu s gram. tradicijom, iznijeti principi fonetike i akcentuacije čijoj interpretaciji O. H. posvećuje relativno mnogo prostora (str. 29—32.) vjerojatno upravo zbog veze ovih pravila sa sistemom silabičke versifikacije što može biti zanimljivo za širi krug zainteresiranih stručnjaka. Humanistički obrazovan, dobar poznavalac skolastičke filozofije (studirao je, naime, filozofiju u jezuitskom kolegiju Vilne) i klasičkih jezika, Smotricki (uvjeren u grafijsku i glasovnu srodnost grčkog i stsl. vokalskog sistema) dijeli vokale na kratke, duge i ambivalentne (»obščija« ili »dvojevremenija«) — to su oni koji će »zbog odgovarajućih konsonantskih grupa koje slijede, biti »skraćeni« odnosno »produženi« (str. 3.). Poluglasovi (poluhlasnyj) ѣ i ѓ čine, u pravilu, završne konsonante velarnima (»debelima«) ili palatalnima (»tankima«), a mogli su, u interpretaciji Smotrickoga, imati i značajnu ulogu pri označavanju duljine ili kratkoće prethodnog sloga zavisno o slijedećem glasu i o grafiji tj. o tome da li su se pisali kao ѣ/ѓ ili kao odgovarajući specijalni znaci — *apostrofi* (»pajeriki« = jerikъ za ѣ i »pajetkъ za palatalno ѣ). Tako su ti glasovi, koje je samo ortografska tradicija stoljećima održavala na životu, doživjeli funkcionalnu renesansu u okviru kompliciranih pravila o kvantiteti, potrebnih silabičkom stihotvorstvu. Prema tim pravilima Sm. bi, npr., ѣ i palatalni »pajerkъ« pred konsonantom uvjetovali duljinu prethodnog sloga, a ѣ i velarni »jerikъ« kratkoću. Zanimljiva je podudarnost ovih artificijelnih, egzaktno kodificiranih pravila o kvantiteti u gramatici M. Smotrickoga, namijenjenih prije svega silabičkoj versifikaciji, i pretpostavke J. Hamma da su, u izvjesnoj mjeri »... možda, i bilježenja apostrofa u nekim rukopisima bila znak ritmičkog čitanja, u kojem se suglasnicima ili grupama suglasnika mogla davati silabička vrijednost i onda, ako uz njih historijski ili po etimologiji nije bilo mjesta poluglasu.« (Slovo 9—10, 225 str.) I za vokal a je, prema grčkim uzorima, utvrđen niz situacija kad je mogao biti »dug« ili »kratak«, a isključivo grafijskim dubletama tipa ѡ : ѡ, ѣ (e) : ѣ (je), ѡ҃ : ѡ҃ i sl. pridavale su se također različite funkcije u određivanju padeža i »duljine« ili »kratkoće« sloga. Tako npr. -ѡ dolazi u nom. ak. instr. sg. pridjeva, zamjenica, imenica, a - ѡ u gen. i dat. pl., gen. sg. muš. i sr. r. pridjeva i zamjenica, itd., ѣ (e) u instr. sg. muš. sr. r. (-emъ), nom. sg. posv. pri-

djeva (-евъ), ѿ (je u dat. pl. otcjemъ (-jemъ), gen. pl. žercjevъ (-jevъ) i sl. Za složen ortografski sistem y, ě, e, o O. H. misli da je stvoren vjerojatno »Ausser den griech. Vorbildern...«. Ništa jednostavniju sliku ne pruža Sm. neadekvatna podjela konsonanata na niz glavnih grupa i specijalnih podgrupa glasova: polhlásna, bezhlásna, táemaja (l, m, n, r) izmĕnjaemaja (glasovi dobiveni palatalizacijom npr. g, + ě (< *oi) > z, // + e > ž = družĕ, družĕ ili jotacijom tipa nosiq > nošú : nosiši < *nosis-i i sl). Posebne su grupe kons. »suhubaja« (з, ж, ѱ) i »suhubstvjuščaja« (ж, ш, ч, щ). Ovi kons. čine prema Sm., prethodni kratki vokal dugim, dok će veza »taemaja« i »obojaščajuščaja« (k, g, h, b, p, d, t i dr.) + prethodni »kratki« slog pretvoriti tu kratkoću u ambikvantitativnost, pa će to onda biti »obščij« ili »dvoevremennyj« slog, što ukazuje na vezu s grč. i lat. pravilima versifikacije (npr. pravilo o »muta cum liquida«). I poglavlje o akcentu u stsl., s podjelom na 3 akcenta: oxía (akut), varía (gravis), perispomeni (circumfleks) komponirao je Sm. prema kanonima grč. gram. literature i ono je prenijeto (kao, uostalom, i cijeli taj umjetni sistem podjelâ i pravilâ) u sva kasnija izdanja, uz neznatne izmjene (str. 36 Horbatscheva prikaza). Polikarpov se samo, vjerojatno osjećajući neprikladnost tih kompliciranih pravila i nemoć da se odupre tradiciji, u poglavlju o prosodiji na kraju »žali se na njihovu težinu« (O. H. 31. str.).

Za žaljenje je što O. H. nije ovom prilikom (pa i kasnije na nekim drugim mjestima) odstupio od ograničenjâ koja je njegovu radu nametnula težnja da ostane manje-više dosljedno u granicama prikaza cit. gram. djelâ. Bez iniciranja određenih analizâ i izvođenja širih zaključaka, čiju potrebu mjestimice nameće ova materija, Horbatscheva radnja je lišena, usprkos svojoj nesumnjivoj objektivnoj, faktografskoj vrijednosti — ili baš zbog nje — izvjesne punoće i širine. Da bi se, naime, činjenice iz ovog prikaza transformirale u punovrijedan naučni materijal, trebalo bi ih oživjeti, određenije nego što to čini autor, povezati sa situacijom, atmosferom koja je npr. omogućila (usprkos kolebljivom držanju Sm. u sukobu između Unije i pravoslavlja) nepuna tri decenija nakon izlaska knjige, pojavu njenog izdanja u Moskvi (anonimnog!), pa trećeg nakon stotinu godina. Onome tko pozna rusko XVII stoljeće u literaturi neće biti lako prihvatiti tvrdnju autora »... da je stil preuzet od Smotrickoga kroz niz desetljeća posve prožeo moskovski književni jezik, neovisno o plimi ukrajinskih duhovnika i učitelja koji su od 1650. gotovo jedno stoljeće vladali ruskom crkvom i školama«. Prodor humanistički obrazovanih ukrajinskih intelektualaca — učitelja gramatike, retorike i poetike, na sjever, u Moskvu (koji postaje sve snažniji poslije priključenja Ukrajine Rusiji 1645. g.) morao je imati određenih reperkusija na razvoj jezika i stila ruske književnosti XVII (pa čak i XVIII st.), upravo zato, jer su i oni u pogledu knjiž. jezika bili odgojeni na stranicama gramatike Smotrickoga i u duhu njegovih pogleda na prosodiju i stilistiku, kojima su podučavali boljarsku djecu. Najeklatantniji dokaz toj tvrdnji je ličnost najvećega od njih — Ukrajinca Simeona Polockog, učitelja carske porodice, autora nekoliko knjiga pisanih silabičkim stihom, čiji su »virši« u »Rifmologionu« ili »Vertogradu...« izrasli upravo iz spomenutih pravila gramatike Smotrickoga o kvantiteti vokala i slogova, tom bitnom elementu silabičke versifikacije. Ako poezija S. Polockog »... во

многом предвараєт поезику класическог стихотворства...» ... N. Gudzij), a zajedno s njom i stihovi njegovih učenika i sljedbenika među kojima se, kao pjesnici, ističu S. Medvedjev i K. Istomin, onda je to ustvari zasluga M. Smotrickoga koji je kanonizirao pravila silabičke versifikacije uvjeren »da je stihotvorstvo i u slavenskom jeziku moguće...« (iz Sm. predgovora prosodiji —). I tako teorija stiha zasnovana na shvaćanjima M. Smotrickog o kvantiteti vokala kontinuirano traje sve do u XVIII — do Kantemira, koji je dotjeruje i Tredijakovskog i Lomonosova koji će je odbaciti u korist tonske versifikacije. Ali to Lomonosova nije smetalo da gramatiku Sm. (uz još neka djela) nazove »vratima svoje učenosti« i da se u svojoj »Ruskoj gramatici« iz 1755. (kod O. H. greškom: 1757.) god. osloni na neke gram. principe svog prethodnika, stvarajući djelo koje će označiti novu epohu u razvoju jezika ruske književnosti, zasnovano na posve drugim osnovama od onih koje je 136 godina ranije utvrdio Smotricki kao zakone jednog umjetnog mrtvog jezika.

I pri kategoriziranju morfoloških normi Sm. je išao svojim putem, stvarajući u fleksiji niz fiktivnih, artifičijelnih oblika koji se ne oslanjaju na stsl. jezik »dobrih starih tekstova«. Sve to potvrđuje da tradicija više nije bila kadra živjeti sama o sebi, obnavljati se iz usahljivih izvora i stihija živog narodnog govora (kao i znatno ranije kod nas u glagoljaškim tekstovima) sve snažnije prožimlje anemično tkivo arhaičnih oblika i konstrukcija koje čak ni pisci više ne razumiju.

Tako npr. na području interpretacije odnosa glag. vremena: glag. vid: »Aktionsart«, Sm. (polazeći od grč. i lat. uzora) pokazuje potpuno pomanjkanje osjećaja za stvarno značenje preteritalnih vremena (pogotovo prostih — već tuđih njegovu uhu) i za semantičko-stilsku vrijednost kategorije vida (koju ne luči od »Aktionsarta« i tvorbe glag. obl. od prezentske ili infinitivne, perfektivne ili imperfektivne osnove). Preteritalna vremena on dijeli na 4 grupe: 1) Vremja prehodjašee ... imže nesoveršenno prošloe dējstvo ili stradanie znamenuemъ. Prema formulaciji to bi bio imperfekt — prema primjerima — aorist (byhъ, běhъ, čtohъ, tvorihъ, věděhъ itd.) Posve u skladu s grč. sistemom povezivanja osnove glag. vremenske forme i aspekta Sm. kasnije cit. oblike glagola nazivlje »vremja prehodjašee ... vida soveršena...« Za njega su oni perfektivni po aspektu jer su to ustvari aoristi (imperfektivnih glag.), čija je osnova u grčkom perfektivna i gdje osnova glag. vremena ima aspektsku vrijednost i funkciju. Ovo je izvanredan primjer nekritičkog, skolastičkog, mehaniziranog usvajanja tuđe gram. terminologije i tuđih odnosâ do kojeg tako često dolazi u staroj gram. literaturi. 2) Vremja prešedšee ... imže soveršenno prešloe dējstvo ili stradanie znamenuemъ. Cit. primjeri odnose se na imperfekat (O. H. »ein kontrahiertes Imperfekt«): čitahъ, tvorjahъ, jadahъ, vědjahъ itd. Nije jasno na osnovu čega O. H. uz gornju formulaciju Smotrickoga dodaje: »also etwa das Perfekt«. Ona se naime, nikako ne može primijeniti na perfekat, već i zbog onog: ...soveršenno... jer je poznata činjenica da je slavenski perfekat (pa prema tome i stsl.) aspektski i vremenski (u smislu kazivanja bliže ili dalje prošlosti) neutralan glag. vremenski oblik (event. rezultativan). On kazuje samo da je vršenje radnje u prošlosti (cf. A. Belić, Istorija sh. jezika II/2, 333., A. Stojićević, Značenje aorista i imperfekta ... str. 14, J. Hamm, Gramatika

stsl. jezika II izd. str. 179 i dr.). 3) Vremja mimošedšee ... imže drevle soveršenno prešedšee dějstvo ... znamenújemъ. Formulacija odgovara pluskvamperfektu, ali umjesto očekivanih perifrastičkih formi Sm. uvrštava ovdje slučajeve nekontrahiranog imperfekta: čitaahъ, tvorjaahъ, védaahъ, jadaahъ (u 3.l. pl. variraju kao i u vremenu pod 2) oblici 3.l. pl. aorista i imperfekta: čitaahu : čitaasha i sl.). 4) Vremja nepredělnoe ... imže v malě soveršenno prešloe dějstvo ili stradanie znamenuemъ — aorist perf. gl.: pročtohъ, sotvorihъ, uvědēhъ... Forme sig. I aor. Sm. naziva »stropotnie, lyšaemyje hlaholi« jer mu se one, bez infiktivnog vokala o, vjerojatno, čine krnjima u odnosu prema sigm. II. O. H. ne ističe vezu između pojave sufiksa — tъ samo u 3.l. sg. aor., i to prema definiciji Sm. pretežno kod glag. s osnovom na -ja (< stsl. ję, ę), i činjenice da on pri tvorbi aorista: »vom Präsensstamm und nicht etwa vom Infinitivstamm ausging...« Ta veza s prezentom je, očito, kod Sm. uvjetovala prijenos prezentskog -tъ iz 3.l. sg.) samo u 3.l. sg. aorista (u stsl. u 2. i 3.l.). I kvalificiranje slavenskog glag. vida za Sm. je predstavljalo težak zadatak upravo zbog toga što on provodi »Die enge Verknüpfung der ksl. Aspekte mit Zeitformen...« Glagole po vidu podijelio je na 1) soveršennyj (čtu, stoju!) 2) proizvodnyj, koji se opet dijeli na a) vidъ načinatelnyj (inhatóvni i kauzativni glag.) b) vidъ učaščatelnyj (iterativni, trajni: čitaju). Ovdje je valjalo, svakako, istaći zanimljivu činjenicu da Sm. *dulji* oblik smatra *trajnim* i na toj osnovi vrši podjelu po aspektu. O sličnoj pojavi, kao specifičnom stadiju razvoja psihologije jezika, govori i Humboldt, u vezi s nekim primitivnim jezicima Indiosia Amazonije. (Cf. i uvjerenje Fortunatova, Uljanova i dr. da je slav. imperfekat (trajanje, duljina — vidě-a-hъ), nastao, u stvari, unošenjem elemenata koji kazuje trajanje i produbljuje (-a, -ě-) u sigm. aorist. (svršenost, kratkoća-vidě-hъ).

Kako je daleko znao otići Sm. u konstruiranju umjetnih oblika prema grč. predlošku pokazuje i uvođenje dvaju načinskih oblika umjesto stsl. imperativa: 1) povelitelnoe (imperativ) i 2) molitelnoe (optativ). Ti se oblici razlikuju samo u 3.l. sg. i du. Tako se npr. »povelitelnoe« tvori perifrastički: da + 3.l. sg. du. prez. (u »perfekt'. prez. = da četetъ | da čteta, -etě, u »iterativnom« prez. = da čitaetъ onъ | da čitaeta -etě i u »futuru« = da pročtetъ onъ | da pročteta, -etě. »Molitelnoe« ima u 3.l. sg. stari sintetički nast. imperativa (-i): sg. = čti onъ, čitai onъ, du. čtéta -etě... I na području kondicionala Sm. je stvorio »dva gotovo istovjetna umjetno izdiferencirana oblika...« (O. H.) To su: 1) naklonenie soslaha-telnoe (konjunktiv, s veznikom ašče: ašče bymъ čelъ = »vr. nast. vida soveršenna« itd.) 2) naklonenie podčinitelnoe, (subjunktiv, s veznikom da : da čtu — vr. nast. vida soveršenna: da byhъ čelъ — »vr. preho-djaščee«).

Diatesu je Sm. iz grč. i lat. gram. literature također prenio i u svoju gramatiku, uklopivši nasilno glagole u shemu tuđu slav. jezicima, mijesajući pritom značenje glag. roda sa značenjima pojedinih grupa glagola. U njegovoj gram. zastupljeno je 5 »zaloha«: dějstvitelnyj (aktiv), strada-telnyj (pasiv), srednij (medij), otložytelnyj (deponens), obščij (generale). Refleksivni pron. sja (se) Sm. koristi na neuobičajen način: dodavanjem

tog pronominalnog elementa akt. ptcpu. komponira on, naime, pas. oblik ptpca (bijaj + sja, prema uobičajenom biemyj i sl.).

I dok tako u spomenutim slučajevima prevladavaju grčki i latinski predlošci kao podloga za sistematizaciju gramatičke građe dotle su npr. inovacija i konstrukcije Sm. na području duala (podjela po rodovima u dualnim obl. konjugacije, novi nastavci u deklinaciji dualnih oblika) rezultat izgubljenog osjećaja za pravo značenje tog starog slav. gram. broja koji se osjeća kao arhaizam i koji nije više imao ekvivalenat, oslonac u živom narodnom govoru, pa ga zato (iako se radi o stsl. gramatici), naročito u akciji, kod glagola, Pol. konačno zamjenjuje pluralom, napominjući uz to da se dual upotrebljava samo »Po drevnemu obyčaju ot grekov vzjatomu (sic!) obače nyně malo upotrebljaemo...« Taj prodor elemenata živog, govornog jezika na stranice stsl. gramatike neobično jasno dolazi do izražaja u morfologiji imenica u Sm. (i ostalim izdanjima) gdje su, uporedo s arhaičnim oblicima, zabilježeni procesi i previranja tipični za žive slav. jezike onog razdoblja, što je izazvalo pojavu niza dubletâ, nesigurnosti, umjetnih oblika, dalekih književnoj staroslovenštini. Promatrana s tog stanovišta posve je opravdana Milčetićeva napomena da je sreća što je Sovičev prijevod gram. Smotrickoga ostao u rukopisu jer »Da je štampana bila, bila bi povećala u nas zbrku pojmova o književnom jeziku.« (Hrv. glag. bibliografija, 501. str.) Sukob i promiskuitet između nastavaka o i io (i kod a/ia) osnova koji se, uzgred rečeno, nazire već u stsl. i nastavlja u tipičnim procesima u pojedinim slav. jez. (na pr. promiscue upotreba u glagoljaškim tekstovima XV st.) prema Horbatschevu shvaćanju vezan je uz literarnu tradiciju i lokalne dijalekt. crte sjev. ukrajinskih i ruskih govora gdje je (u jednini) došlo do promiskuiteta među palat. i nepalat. nastavcima. Karakterističan stsl. sufiks -ěhъ (-ihъ iza palatala) u lok. pl. muš. i sr. r. Sm. interpretira dvojako: kod nepalat. osnova -ehъ / -ěhъ, a kod palat. -ehъ / ihъ. U oba moskovska izdanja snažno se osjeća tendencija vraćanja arhaičnom -ehъ (i u tekstu i u primjerima). Mosk. izdanja, iako nedosljedno, uvode -ě i u dat. lok. sg. -ia osnova. Kod palat. osnova žen. r. Sm. pored uobičajenog -ij upotrebljava, u nekih imenica i sufiks -ej (koji će kao sufiksalna dubleta prevladavati u mosk. izdanjima). Mišljenje O. H. da se kod sufiksalnog -ij radi o »jugozapadnoukrajinskom -ij« može se nadopuniti konstatacijom da se suf. -ij (< -ii) javlja kao dubleta uz -ь i u stsl. -i (otuda i -r) osnova- ma žen. (i muš. r.) pa je to mogao biti i arhaični elemenat, a ne samo ukr. dijalektizam (kao i u nekim drugim slučajevima gdje Sm. posize za stari- rim oblicima). Gen. pl. na -ъ (koji Sm. koristi u tekstu) Polikarpov zamjenjuje sa -ovъ (što O. H. ocjenjuje kao »tipičan bjeloruski i južno- ruski sufiks« propustivši da istakne kako ova pojava može poslužiti kao zanimljiv indikator za utvrđivanje tempa širenja ekspresivnog elementa -ov — iz stare -u dekl. u pluralu im. muš. r. u ruskom jeziku. Sm. će ga, naime, unijeti u nom. ak. lok. plur., a Pol. će to -ov još energičnije uvesti u dekl. muš. r. Uopće se, na osnovu ovdje navedenih činjenica, mogu izvesti određeni zaključci o etapama razvoja pojedinih kategorija nastava- vaka u deklinaciji na slavenskom sjeveroistoku. O tome svjedoče razlike u jeziku teksta i primjeri oscilacije u intenzitetu upotrebe starijih i mla- đih oblika u pojedinim izdanjima, promiskuitet sufikslnih elemenata i sl.

U nom. pl. Pol. npr. arhaično -i koje koristi Sm., zamjenjuje s -y (isto kod -ci, -ži Pol. -cy, -žy). U instr. pl. muž. i sr. roda paralelno s nast. -y javlja se suf. -ami (iz -a osn.) čiju upotrebu Pol. širi u odnosu na Sm. itd. Prikazavši razlike i dodirne tačke između pojedinih izdanja Sm. gram. istaknuvši artifičijelnost niza oblika i konstrukcija, dijalektalnu oboje-nost i sl. O. H. je uglavnom pripremio i sistematizirao građu koja će olakšati donošenje odgovora na pitanje u kojoj mjeri su gram. kanoni i koncepcije Smotrickoga našle odraza u tadanjem knjiž. jeziku, kako su ljudi od pera prihvaćali u praksi te, često fiktivne, norme (primjer S. Polockog i dr.). Promjene do kojih je, u odnosu na izdanje iz 1619., dolazilo u kasnijim izdanjima, svjedoče, naime, o svojevrsnoj evoluciji jezika koji normira ta gramatika, evoluciji uvjetovanoj povezanošću uz kategorije živog, narodnog jezika. Te promjene govore o novim kvalitetima koji su sazrijevali u knjiž. tekstovima i diktirali mijenjanje gram. formula. Sve to, in ultima linea, stoji u tješnjoj vezi s potrebama provođenja analize odnosâ između stsl. jezika i narodnog ruskog govora u spisima (u ovom slučaju iz XVII—XVIII st.) s raznih područja, o čemu, kao značajnom zadatku lingvističkih istraživanja, govori V. V. Vinogradov u svojoj raspravi. »Основные проблемы изучения образования и развития древнерусского литературного языка« (Moskva, 1961).

Kod O. H. ne nalazimo, međutim, pored brojnih pozitivnih crta radnje, nagovještaje želje da se izade s područja deskripcije normi tih gramatika, da se, makar u najopćenitijim crtama, inicira bilo koji problem ili ukaže samo put za buduće sinteze. Upravo tu činjenicu, uza sve već isticane pozitivne strane, treba smatrati jednom od značajnijih slabosti Horbatscheva rada, koji ostaje u okvirima dobro zamišljenog i solidno izvedenog prikaza spomenute građe.

E. Hercigonja